

12. Budun mu bodun mu yoksa bodan mı?

Ahmet KARAMAN¹

APA: Karaman, A. (2022). Budun mu bodun mu yoksa bodan mı? *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö11), 180-199. DOI: 10.29000/rumelide.1146574.

Öz

Türkler, dünyanın pek çok bölgesine göç etmiş hareketli bir yaratılışa sahiptir. Türk dili de dünyanın farklı yerlerine yapılan bu göçlerden nasibini alarak söz varlığı ve yapı bakımından göç edilen bölgelerdeki dilleri etkilemiş ve onlardan etkilenmiştir. Tarihsel süreç içinde gerek dil bilimsel nedenlerle gerekse de etkileşim içinde olunan dillerin etkisiyle kimi sözcükler arkaik duruma düşerek yerini başka sözcüklere bırakmıştır. Bu tip sözcüklerden biri de en eski tanıklamalarına, 8. yüzyıldan günümüze ulaşmış eski Türk yazısının (runik / runiform) kullanıldığı yazıtlarda rastlanan ve 'halk' anlamını içeren *budun / bodun / bodan* sözcüğüdür. Sözcüğün karşıladığı 'halk' anlamı sabit olmakla birlikte oluşum biçimi, bünyesinde barındırdığı ek ve nasıl okunması gerektiği üzerine fikir ayrılıkları günümüzde de devam etmektedir. Yapılan bu çalışmada, *budun / bodun / bodan* sözcüğünün karanlıkta kalan ve üzerinde tartışmalar bulunan yönlerine açıklık getirilmeye çalışılacaktır. Yöntemsel açıdan, sözcüğün yapısı karşıladığı anlam üzerinden çözümlenecektir. Bunun sağlanabilmesi için Eski Türkçenin söz denizinden bol örnek tanıklamaya yer verilecektir. Buna ek olarak sözcüğün anlam dünyasının daha açık görülebilmesi adına Eski Türkçenin söz varlığında görülen 'halk' kavramıyla ilgili sözcükler üzerinde de durulacaktır. Sonrasında anlamsal örüntülerin yol göstericiliğiyle sözcüğün yapısal açıklamalarına geçilecektir. Daha sonrasında, sözcüğün fonolojik ve fonetik durumu üzerine sözcüğün yazıldığı alfabelerin özellikleri de göz önüne alınarak önerilerde bulunulacaktır. Çalışmada ayrıca ilgili sözcüğün tarihî süreç içerisinde geçirdiği gelişim yolları artzamanlı olarak takip edilecektir. Tüm bunların yanı sıra Eski Türkçede 'halk' anlamını karşılamak üzere hangi sözcüklerin kullanıma alındığı da eş zamanlı olarak ele alınmış olacaktır.

Anahtar Sözcükler: budun / bodun / bodan, halk, etimoloji, fonetik, Eski Türkçe.

Budun or bodun otherwise bodan?

Abstract

Turks have a lively creation that has migrated to many parts of the world. The Turkish language, by taking its share from these migrations to different parts of the world, affected and was influenced by the languages in the migrated regions in terms of vocabulary and structure. In the historical process, some words have fallen into archaic status and left their place to other words, both for linguistic reasons and by the effect of languages in interaction. One of these words is the word *budun / bodun / bodan*, the oldest testimony of which is found in the inscriptions using the old Turkic script (runik / runiform) from the 8th century, and includes the meaning of 'folk'. Although the meaning of the word 'people' is fixed, there are differences of opinion on the form of formation, the suffix it contains and how it should be read. In this study, it will be tried to clarify the obscure and controversial aspects of the word *budun / bodun / bodan*. From a methodological point of view, the structure of the word

1 Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Dili ABD (İstanbul, Türkiye), ahmet.karaman@izu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2524-8972 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 21.06.2022-kabul tarihi: 20.07.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1146574]

will be analyzed through the meaning it represents. In order to achieve this, there will be plenty of sample testimonies from the word sea of Old Turkic. In addition, the words related to the concept of 'folk', which are seen in the vocabulary of Old Turkic, will be emphasized in order to be seen the meaning world of the word more clearly. Then, with the guidance of semantic images, the structural explanations of the word will be passed. Afterwards, suggestions will be made on the phonological and phonetic status of the word, taking into account the characteristics of the alphabets in which the word is written. In the study, the development paths of the related word in the historical process will be followed diachronically. In addition to all these, which words were used to meet the meaning of 'folk' in Old Turkic will also be discussed simultaneously.

Keywords: Budun / bodun / bodan, people, etymology, phonetic, Old Turkic.

Giriş

Eski Türkçe döneminin ilk evresini, Eski Türk Yazıt ve El Yazmaları olarak adlandırılabilir eski Türk yazısıyla (Orhon / runik / runiform) taşlara işlenmiş yazıtlar ile kâğıtlar üzerine yazılmış el yazmaları oluşturmaktadır. Bu evreyi, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi evreleri takip etmektedir. Karahanlı Türkçesini bu döneme dahil etmeyen Türkologlar da vardır. Ancak Karahanlı Türkçesini fonolojik, fonetik, morfolojik ve sentaktik açıdan Eski Türkçenin diğer iki evresinden ayıracak dil özellikleri bu evrede de görülmez.

Eski Türkçede tanımlanan sözcüklerin kökenlerinin ve anlam dünyalarının konu edildiği çalışmalarda, daha doğru veriler elde edilebilmesi için Eski Türkçenin bütüncül bir bakış açısıyla incelenmesi önemli bir gerekliliktir. Eski Türkçenin her üç evresinde de görülen *budun / bodun / bodan*, kimi dil bilimsel nedenler ve ilişki içerisinde bulunan dillerin etkisiyle zaman içerisinde unutulmaya yüz tutmuş sözcüklerden biridir. Sözcüğün 'halk, millet' kavramına işaret ettiği üzerine Türkolojide yaygın bir fikir birliği bulunmaktadır. Ancak sözcüğün etimolojisi ile nasıl okunması gerektiği üzerine fikir ayrılıkları günümüzde de devam etmektedir. Sözcüğü, Nadelyayev vd. (1969), Clauson (ED), Zieme (1985), Erdal (1991), Röhrborn (1991), Hamilton (1998), Sertkaya (1999), Tekin (2003), Şen (2002), Ünlü (2004), Wilkens (2007), Kasai (2008), Şirin (2009), Ercilasun ve Akkoyunlu (2015), Aydın (2017) ve Ölmez (2018) gibi kimi araştırmacılar *bodun* biçiminde; Bang ve Gabain (1929), Arat (1979), Uçar (2009), Orkun (2011), Ergin (2013), Caferoğlu (2015) ve Ş. Tekin (2019) gibi kimi araştırmacılar *budun* olarak okumayı tercih etmişlerdir. Sözcüğün etimolojisi üzerine ise Moğolca **bodX* ile karşılaştırma, addan ad türeten {+Un} veya çokluk ya da topluluk bildiren {+An} ekiyle açıklama yönünde farklı tercihler bulunmaktadır. Zimonyi tarafından kaleme alınan "Türk Devlet Teşkilatı Olarak Erken Orta Çağda Bodun ile El Kavramı" adlı çalışmada, sözcüğün kavramsal çerçevesi üzerinde fikirler ortaya atılırken kimi Türkologların sözcük üzerine görüşleri ile bir etimoloji denemesine yer verilir (2021, s. 483-499). Ancak yazıda yer alan 'göçebelik ve sosyal tabaka ayrımları; soyluluk-avamlık' varsayımlarının Türk toplum yapısı açısından titizlikle incelenmesi gerekmektedir.²

Yapılan bu çalışmada sözcüğün yapısı, karşıladığı anlam üzerinden çözümlenecektir. Bunun sağlanabilmesi için Eski Türkçenin söz denizinden bol örnek tanıklamaya yer verilecektir. Buna ek olarak sözcüğün kavram ağlarının açık biçimde görülebilmesi için Eski Türkçenin söz varlığında görülen 'halk' kavramıyla ilgili sözcükler de ele alınacaktır. Bu yöntemin amacı, topluluk ya da akrabalık adlarını ortaya koymak değildir. Bu yolla 'halk, millet' kavramıyla ilgili bulunan sözcükler üzerinden *budun / bodun / bodan* sözcüğünün kavramsal açıdan anlam dünyasına daha açık biçimde ışık tutulabilecektir.

² <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/budun> internet adresinden Nişanyan'ın sözcükle ilgili görüşlerine ulaşılabilir.

Sonrasında anlamsal örüntülerin yol göstericiliğiyle sözcüğün yapısal açıklamalarına geçilecektir. Bu noktada, sözcüğün kök biçimi olarak değerlendirilen *bod* ile sözcüğün açıklanmasında önemli bir yere sahip olduğu düşünülen *bokun / bokan* sözcükleri üzerinde durulacaktır. Daha sonrasında ise sözcüğün fonolojik ve fonetik durumu üzerine sözcüğün yazıldığı alfabelerin özellikleri de göz önüne alınarak önerilerde bulunulacaktır.

1. Eski Türkçede 'halk, millet' kavramıyla ilgili sözcükler

1.1. *bag / baghg*

Bag sözcüğü, *ba-* 'bağlamak' kök biçimine {-X}g} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. Sözcük genel anlamda 'bağ, düğüm, bent' karşılığındadır. Ancak sözcük, kök biçimi ve temel anlamıyla ilişkili olarak Dağlık Altay ve Yenisey yazıtları ile Eski Uygur Türkçesinde 'birlik, boy' karşılığına da gelişmiştir. Orta Asya bozkırlarında, varlıklarını devam ettirebilmek ve güçlenmek isteyen kimi boylar 'boy birlikleri' biçiminde örgütlenmeyi tercih etmiştir. *Bag* sözcüğü tam da bu noktada, birbirine destek olmak için birlikte hareket eden 'boy birlikleri'ne işaret etmektedir.

Bag gövde biçimine {+I}g} ekinin getirilmesiyle oluşan *baghg* sözcüğünün temel anlamı 'bağlı, tutuklu'dur. Ancak Yenisey bölgesi yazıtları ve Eski Uygur Türkçesinde *baghg* sözcüğü, *bag* sözcüğüyle benzer bir anlam gelişmesiyle 'birleşik boy' anlamını kazanmıştır:

[...] *er atı kut bérmiş e esizim e bag éli* <...> [...] "Erkeklik adı Kut Bermiş('tir). Ne yazık! Ne acı! (Onun) birleşik boyu (ve) yurdu! <...>" Kızıl-Kabak I, 1. (Tıbkova *vd.*, 2012, s. 123-124; https://www.altay.uni-frankfurt.de/A79/A79_O.HTM)

[...] *atım él toğan totok ben teñri élimke élçisi ertim altı bag bodunta beg<i> ertim* [...] "Adım El Togan Totok('tur). Ben, kutlu (aziz) yurdumun elçisi idim. Altı birleşik boyun halkının beyi idim." E 1. Uyük-Tarlak/2. (Aydın, 2019, s. 43)

[...] *bagım bodunumka adrılt[ım]* [...] "Birleşik boylarımdan, halkımdan ayrıldım." E 27. Oya/7. (Aydın, 2019, s. 103)

[...] *yana bir adın atı bagı belgüsüz bilge sözlemiş* [...] "Yine başka bir adı, birleşik boyu belirsiz bilge söylemiş." BTT I, T M 43 (U 4796), 47. (Hazai ve Zieme, 1970, s. 20)

[...] *beniñ bitigim éki baghgka begim e* [...] "<...> benim(?) yazılı taşım (budur. Ben) iki birleşik boya beyim <...>" E 73. İyme I/6. (Aydın, 2019, s. 189)

[...] *kaltı şıravak uğuşlug baghg pradıkabut uğuşlug baghg ançolayı kelmiş* [...] "Kabileli, birleşik boylu (köklü, soylu soplu) Şıravak (ve) kabileli, birleşik boylu (köklü, soylu soplu) Pradıkabut('un) saygı göstererek gelmiş olduğu gibi" ATT, 43b1, 1284-1285. (Shōgaito, 1988, s. 92)

[...] *edgü ögli baghg bodisatav mahasatav kutıña yükünür men* [...] "İyi düşünceli birleşik boylu bodisatav mahasatav kutuna secde ederim." AY, 359 (V.8a.), 19-20. (Kaya, 1994, s. 214; Uçar, 2009, s. 184)

Bag sözcüğünün BTT I'deki tanımlaması dikkat çekicidir. Cümlenin bağlamından gerçekten de Hazai ve Zieme'nin sözcüğü neden 'familienname?' biçiminde göstermek zorunda kaldıklarının anlaşılabilceği bir anlam ortaya çıkmaktadır.

1.2. *él*

Eski Türkçenin söz varlığında *él* sözcüğü 'devlet, memleket, ülke, yurt' karşılığındadır. Ancak *él* sözcüğü, kimi sözcüklerle birlikte farklı anlamlara gelecek biçimde de tanıklanmıştır. *Kan* sözcüğüyle 'hükümdar'; *balık, kent, ornağ* ve *uluş* sözcükleriyle 'vilayet, şehir, yer-yurt'; *tör* sözcüğüyle 'itibar'; *törö* sözcüğüyle 'kanun' anlamını karşılayan *él* sözcüğü, *bodun* ve *kün* sözcükleriyle birlikte ise 'halk, millet' anlamını betimlemiştir. Sözcük, *él bodun* yapısıyla hem Eski Uygur hem de Karahanlı Türkçesinde tanıklanırken *él kün* ve *él kün bodun* biçiminde Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. Dahası *él* sözcüğü, AH 505'te tek başına da 'halk, halktan kimse' anlamında kullanılmıştır. Alimov da Kırgızistan yazıtlarından Talas 14/4'te sözcüğün 'kabile' karşılığında tanıklanmış olduğunu tespit eder:

[...] *esiz éki antaç iñekü antaç <ka>lmış éli atısı bi<r>le kalmış* [...] "Değerli Eki Antaç orada, İnekü Antaç orada kalmış. Boyu, kardeşinin oğlu ile beraber kalmış." Talas 14/4. (Alimov, 2014, s. 141-142)

[...] *alku él bodun açıp körüp arturu sevinişip* [...] "Bütün halk açıp, bakıp son derece sevinip" (Şen, 2002, s. 118)

[...] *muñar meñzetür söz sınamış kişi sınamış kişi bildi il kün işi* [...] "Tecrübeli insanın sözü buna benzer; tecrübeli insan halkın işini bilir." KB, 245. (Arat, 1979, s. 40)

[...] *özi itti tüzdi kör il kün işi tağı ma tiler erdi ödrüm kişi* [...] "Böylece halkın işini kendisi bizzat düzenledi ve yoluna koydu. Yine de çevresinde seçkin insanlar isterdi." KB, 418. (Arat, 1979, s. 56)

[...] *bor içse oyunka avımsa begi kaçan yetgey il kün işiñe ögi* [...] "Bey içki içip oyunla avunursa halkın işini düşünmeye ne zaman fırsat bulur." KB, 2103. (Arat, 1979, s. 227)

[...] *yordı bir ança bu yanlığ kutun tüzüldi ili buğunu barça bütün* [...] "Bir süre böyle huzur içinde geçti. Halkın tüm işi yoluna girdi." KB, 1042. (Arat, 1979, s. 121)

[...] *kılıç baldu boldı bu il sakçısı kılıçın alır il buğun başçısı* [...] "Kılıç ile balta memleketin bekçisidir. Halkın başında bulunan kılıç sayesinde ülkeler alınır." KB, 2140. (Arat, 1979, s. 230)

[...] *süçigke süçinse ajun begleri açığ boldı il kün buğun igleri* [...] "Dünya beyleri şarabın tadına alışırsa halkın bundan çekeceği güçlük çok acı olur." KB, 2092. (Arat, 1979, s. 226)

[...] *köp ilni körür biz edip sözini bile bilmegendin ular özini* [...] "Birçok kimseleri görüyoruz ki edibin sözünü anlayamadıkları için kendilerini üzerler." AH, 505. (Arat, 2006, s. 80)

Bu yönüyle *él bodun*, *él kün* ve *él kün bodun* ifadelerinde geçen *él* sözcüğü, *bodun* sözcüğünün ifade ettiği 'halk' anlamının yerine kullanılabilecek bir niteliğe sahiptir. Ayrıca çağdaş Türk lehçeleri ve Anadolu ağızlarında, sözcüğün karşıladığı bu anlam devam etmektedir. Anadolu'da el gün ve el âlem biçimindeki söyleyişler hâlihazırda yaygınlığını korumaktadır.

1.3. *imrem*

Eski Türkçenin söz varlığında yalnızca DLT’de tanıklanan bir *imrem* sözcüğü vardır. Sözcüğün az sayıdaki tanıklamasından ‘halk topluluğu’ karşılığında olduğu anlaşılmaktadır. DLT’de, *orı kopsa oğuş’un*; *yağı kelse imrem’in* toplanacağı ifade edilmektedir. ‘Bağırtı kopması’nın; ‘düşman gelmesi’nden nispeten daha az önemli; bir diğer ifadeyle daha sınırlı insanın bir araya gelmesi gereken bir olay olduğu düşünülebilir. Buradan da *imrem* sözcüğünün ifade ettiği kitlenin *oğuş* sözcüğünün belirttiği topluluktan daha geniş kapsamlı olduğu söylenebilir:

[...] *orı kopsa oğuş akışur yağı kelse imrem tepreşür* [...] “Bağırtı kopunca, bağırana yardım etmek için aşiret toplanır; düşman gelince, onunla savaşmak için gruplar toplanır.” DLT, (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 42-43)

[...] *imrem tirişti* [...] “Cemaat hareket etti.” DLT, (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 52)

1.4. *kara*

Kara sözcüğü, Eski Türkçenin söz varlığında birden çok anlamı karşılayacak biçimde kullanılmıştır. Sözcük, özellikle *bodun* sözcüğüyle birlikte kullanıldığı ifadelerde ‘halk’ anlamını karşılamaktadır. Dahası *kara* sözcüğü, tek başına da ‘halk’ kavramına işaret edecek biçimde geçmektedir. Orhon yazıtlarından O K1’deki kullanım, sözcüğün içerdiği anlamın anlaşılması için önemli bir yere sahiptir:

[...] *süsi kelti karasın yıgdım begi kaçdı* <...> [...] “Ordusu geldi. Halkımı bir araya topladım. Beyi kaçı.” O K1. (Aydın, 2017, s. 125)

[...] *türük kara kamag bodun ança têmiş éllik bodun ertim élim amtı kanı kimke élig kazanur men tér ermiş kaganlıg bodun ertim kaganım kanı* [...] “Tüm Türk halkı (Türk halkının tamamı) şöyle demiş: Ülkesi olan halk idim, ülkem şimdi nerede? Kime ülke kazanıyorum, dermiş. Kağanı olan halktım, kağanım hani?” KT D8. (Aydın, 2017, s. 53-54)

[...] *kanım tölböri kara bodun külüg kadaşım esizim e éçiçim er ögler oylan er küdegülerim kız kelinlerim bökmedim* [...] “Hanım Tölböri, halkım, ünlü akrabalarım, ne yazık! Ağabeyciğim, annelerim, erkek güveyleirim, kızlarım ve gelinlerim (hepsine) doymadım.” E 3. Uyük-Turan/6. (Aydın, 2019, s. 50)

[...] *yeme begke kara budunka edgü yarlıg yarlıkadı* [...] “Yine beye (ve) halka iyi lütuf buyurdu.” TT II, 69. (Bang ve Gabain, 1929, s. 36)

[...] *élig beg sözledi men kamag kara bodunnuş begi erip men* [...] Han buyurdu, ben tüm halkın beyiyim.” HT III, 727. (Ölmez ve Röhrborn, 2001, s. 108)

[...] *balıkdaki uluşdaki bodun kara için ög kaş bakşılar uluglar için başta otra adakta olordaçı edgü ögli ayıg ögliler için* [...] “Şehirlerdeki ülkelerdeki halk için, ana baba din adamları, ulular için, başta, ortada (ve) sonda oturan iyi (ve) kötü düşünceliler için” KKNB, 253. (Wilkens, 2007, s. 68)

[...] *kara ‘am tüşiye yörüğü adın adın boldu begler tüşi kör adın* [...] “Halkın rüyasının yorumu farklı, beylerinki farklıdır, gör.” KB, 6024. (Arat, 1979, s. 597)

1.5. *kuvrag*

Eski Türkçenin söz varlığı içerisinde yalnızca Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tanıklanan *kuvrag* sözcüğü 'kalabalık, topluluk, yığın, cemaat' karşılığındadır. Sözcük, tek başına kullanılmanın yanında *bursoŋ, saŋga, toy* ve *térin* sözcükleriyle birlikte '(Budist) cemaat' anlamında da kullanılmıştır. *Kuvrag* sözcüğünün etimolojisi açık değildir. Clauson, *kuvra-* maddesinde bir **kuvur* adından söz eder (ED 586a). Bu itibarla *kuvrag* sözcüğünün **kuvur* adına {+A-} ve {-(X)g} ekinin getirilmesiyle kurulduğu düşünülebilir:

[...] *teŋri yalaŋuk kuvragı alkugun barça asılğay* [...] "Tanrı (ve) insan topluluğu topluca çoğalacak." AY, 455 (VI. 29a.), 12. (Kaya, 1994, s. 256)

[...] *erüş üküş kuvragı birle olormıŝ* [...] "Sayısız cemaatiyle birlikte oturmuş." AY, 201 (IV. 1a.), 13, (Kaya, 1994, s. 146)

[...] *ög kaŋ ka kadaş kuvragları birle* [...] "Anne baba, eş dost, arkadaş topluluğu ile birlikte" Dıŝas, 341. (Kaljanova, 2005, s. 75)

[...] *ertmiŝin aŝmıŝın alku tözinler kuvragında anın aŝnuça ögüp* [...] "Üstünleşmiş, mükemmelleşmişin tüm asiller topluluğunda daha önce övüp" ATT, 4b1, 144. (Shōgaito, 1988, s. 16)

[...] *ayaguluŋ arya saŋga kuvraglarka ayap külep alku ödte inanur men* [...] "Saygı değer arya cemaatlere, saygıyla överek her zaman inanırım." ETŖ, 14 A. İnanç, (Arat, 1991, s. 150)

[...] *amtı siz tört törlüg térin kuvragıŋıŋ yalavaçımız boluŋ* [...] "Şimdi siz dört kısımlı cemaatin (ve) bizim elçimiz olun." 91. 4 = 99, arka 23-24. (Tekin, 2019, s. 165)

[...] *biz bursoŋ kuvrag ayıtma[zun]* [...] "Biz Budist cemaat istemesin." SUK, Sa13, 17. (Ayazlı, 2016, s. 451)

1.6. *ok*

Temel anlamı yaylardan atılan 'ok' olan *ok* adı, Eski Türkçenin söz varlığında birden fazla anlamı karşılayacak biçimde kullanılmıştır. Sözcük, Yenisey yazıtlarında 'boy' anlamıyla tanıklanmıştır. Orhon yazıtlarında KT D3 ve BK D4'te ise sözcüğün {+sIz} ekini almış *oksuz* biçimi, Yenisey yazıtlarındaki 'boy' karşılığını destekleyecek bir anlatıma sahiptir. Kırgızistan yazıtlarında, Batı Türklerine işaret eden *on ok* ifadesi, bu noktada dikkat çekicidir. Bu boy birliğinin 5 Nu-ŝi-pi ve 5 Tu-lu boyundan oluştuğu bilinmektedir. *On ok* ifadesine benzer biçimde, Uygur yazıtlarından Tes K3'te *boz ok* biçiminde bir boy adından daha söz edilir. Ayrıca Oğuz boylarının dayandığı iki ana kolun *boz'ok'lar* ve *üç'ok'lar* biçiminde ifade edildiği de bir gerçektir. Bu bilgilere dayanarak *ok* sözcüğünün 'örgütlü, düzenli; boy; boy birliği' anlamına da geliştiği değerlendirilebilir. Németh, Ercilasun ve Nalbant gibi araştırmacıların *oguz* sözcüğünün *ok* 'boy, kabile' sözüyle ilgili olduğunu düşündüklerini de ifade etmek gerekir (Nalbant, 2010):

[...] *er erdemi tokuz at bodun erdemig unç? okum* [...] "Erkeklik kahramanlığı, dokuz adlı halk, (Dokuz Oğuz?) kahramanlığımı, mümkün(?), boyum." E 5. Barık I/1. (Aydın, 2019, s. 55)

[...] *er erdemim okum oğlanım elim esizim e* [...] “Erkeklik kahramanlığım, boyum, çocuklarım, yurdum, ne yazık!” E 110. Uyük-Oorzak III/3. (Aydın, 2019, s. 214)

[...] *ékin ara idi oksuz kök türük ança olurur ermiş* [...] “İkisinin arasındaki (bölgede) dağınk (düzensiz, örgütsüz) hâldeki Türkler öylece yaşıyorlarmış.” KT D3. (Aydın, 2017, s. 52)

Bu tanıklamalardan ayrıca *ok* sözcüğünün sınırlı birlikteliklere / örgütlenmelere işaret ettiği de anlaşılmaktadır.

1.7. *ögür / ügür*

Ögür sözcüğü, Eski Türkçenin her üç evresinde de tanıklanmış bir sözcüktür. Sözcük, eski Türk yazılı el yazmaları ile Eski Uygur Türkçesinde ‘(hayvanlar için) sürü’ anlamını karşılarken Karahanlı Türkçesi metinlerinde bu anlamın yanı sıra ‘bölük, grup, topluluk’ karşılığında da geçmektedir. Sözcük bu yönüyle ‘toplu, bir arada olan’ canlıları betimlemektedir. Karahanlı Türkçesinde tanıklanan *uğuş ögür* ve *gürüh ögür* ifadeleri, sözcüğün bu anlamını desteklemektedir:

[...] *kes kes kıltımız olarnı on iki ögür* [...] “Onları parça parça on iki bölük hâline getirdik.” KT, 160. (Ata, 2004, s. 29)

[...] *tegmese bir uğuşlar ögürler* [...] “Toplulukların her biri” KT, 160. (Ata, 2004, s. 29)

[...] *kes kes kıltımız olarnı yer içinde ögürler* [...] “Onları yeryüzünde parça parça gruplar hâline getirdik.” KT, 168. (Ata, 2004, s. 30)

[...] *Taıırı köndürmes fâsık ögür kavmlerni* [...] “Allah, doğruluktan sapan toplulukları doğru yola iletmez.” KT, 24 (Ata, 2004, s. 38)

[...] *siziñ vadeñiz id küni turur kim térilse boğun ögür kuşluk öğinde* [...] “Sizin sözleştiğiniz zaman, halk topluluğunun kuşluk vakti bir araya geldiği bayram günüdür.” KT, 59. (Ata, 2004, s. 68)

[...] *erdi sizke nişân ekki ögür içinde kim satğaştılar ögür öldürür-siz Taıırı yolu içinde tağı bir ögür tanğan körerler anlarını ekki anlarça köznñ körmeki* [...] “Karşı karşıya gelen iki toplulukta size bir işaret, ibret vardır. O topluluklardan biri Allah yolunda savaşıyor. Diğer topluluk ise karşılardakini göz kararıyla kendilerinin iki katı görüyorlar.” TİEM 235v/3 - 450r7, (Ünlü, 2004, s. 34) ahmetim

[...] *andın soıy iráz kıılır bir ögür anlardın tağı anlar yüz ewürgenler* [...] “Sonra onlardan bir bölük yüz çevirerek dönüp gidiyorlar.” TİEM 235v/3 - 450r7, (Ünlü, 2004, s. 35)

[...] *tağı hakikat üye anlardan ögür bar kim* [...] “Hakikat yolunu tutmuş olanlardan öyle bir grup vardır ki” TİEM 235v/3 - 450r7, (Ünlü, 2004, s. 41)

1.8. *térin*

Tér- 'derlemek, toplamak' kök biçimine {-(X)n} ekinin getirilmesiyle oluşan *térin* sözcüğü, Eski Türkçenin söz varlığında yalnızca Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tanıklanmıştır. Sözcük 'topluluk, cemaat, yığın' karşılığında ve *kuvrag* sözcüğüyle birlikte kullanılmıştır:

[...] *teñridem çoğunuzlar yalınınızlar **tériniñizler** kuvragınızlar asılır üstelür* [...] "İlahi ışığınız, parlıtınız, topluluğunuz, cemaatiniz artsın, çoğalsın." AY, 194 (III. 34b.), 16. (Kaya, 1994, s. 143)

[...] *arığ **térin** kuvrag üze ağırladılar* [...] "Temiz topluluğu, cemaati ile hürmet ettiler." ETŞ, 9. On Türü İyiliğın Medhi, (Arat, 1991, s. 76)

[...] *bu yérteki dört törlüg **térin** kuvragı birle yarlıkayur* [...] "Bu yerdeki dört bölük topluluğu, cemaati ile birlikte açıklıyor." TT VI, Sekiz Yükmeç, 09. (Bang, 1934, s. 104)

[...] *alku koşuglarınñ **térini** kuvragı tarkardukta* [...] "Bütün bağların yığını, topluluğu yok olduğunda" Üç İtgısızler, 124a, 7. (Barutçu-Özönder, 1998, s. 62)

[...] *kör[t]eçi tapındaçı **térini** kuvragı yokadı* [...] Saygı gösterecek, hürmet edecek topluluğu, cemaati yok etti." HT VII, 348. (Röhrborn, 1991, s. 42)

[...] *uluğ **tjérin]** [kuvrag ara]sınta öge kü[leyü yar]ıkap* [...] "Kalabalık topluluk, cemaat arasında överek açıklayıp" HT III, 667. (Ölmez, M. ve K. Röhrborn, 2001, s. 102)

1.9. toy

Eski Türkçenin söz varlığında farklı anlamları karşılayan *toy* sözcüğü, seyrek olmakla birlikte Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde 'cemaat, grup, topluluk' anlamıyla da tanıklanmıştır. Sözcüğün karşıladığı bu anlamın 'bayram, şenlik' karşılığında geliştiği düşünülebilir. 'Bayram'larda düzenlenen yemekli eğlencelere katılan 'kalabalık' buradaki temel mantığa işaret etmektedir. Sözcüğün Eski Uygur Türkçesinde *kuvrag* sözcüğüyle birlikte kullanılması, içerdiği bu anlamı açıkça göstermektedir:

[...] *buluñ yınak sayu kelmiş bodısatavlar buldçılayu yıgılmış **toy** kuvrag ara* [...] "Her yandan, her köşeden gelmiş bodhisattaların bulut gibi toplanmış olan topluluğu, cemaati arasında" ETŞ, 9. On Türü İyiliğın Medhi, (Arat, 1991, s. 72)

[...] *uluğ tolun üni isigi **toyı** kuvragı* [...] "Gücü, dolgun sesi, sıcaklığı, topluluğu, cemaati" ETŞ, 9. On Türü İyiliğın Medhi, (Arat, 1991, s. 76)

[...] *toluntakı ay teñri yanınça **toyıñızta** yarlıkar siz* [...] "Dolunay kadar parlayan cemaatinizde buyurdunuz." BTT XIII, 19. Metin, 46. (Zieme, 1985, s. 117)

[...] *küz[etçi] **toy** kuvragıñ küüsü çavı kiñ alkıg* [...] "Koruyucu cemaatli, şanı şöhreti geniş" BTT XIII, 28. Metin, 10. (Zieme, 1985, s. 141)

[...] *uluğ **toy** bakıp kör yaturlar küdü okır bizni barğu siziksiz udu* [...] "Büyük bir kalabalık mahşeri bekleyerek yatıyor ve bizi çağırıyor. Biz de onları takip edeceğiz." KB, 5340. (Arat, 1979, s. 531)

1.10. uguş / oguş

Uguş / oguş sözcüğü, Eski Türkçe döneminin her üç evresinde de benzer biçimde 'boy, kabile, soy, topluluk, bölüm, grup' anlamını karşılamaktadır. Sözcüğün Yenisey yazıtlarındaki *altı uguş bodun* biçimindeki kullanımı, *altı bag bodun* biçimindeki tanıklamaya benzemektedir. Bu da *altı uguş bodun* ifadesinin burada 'boy birliği'ni işaretlediğini göstermektedir. Ayrıca bu ifadeden, *uguş* sözcüğünün

bodun sözcüğünden daha sınırlı bir birlikteliği anlattığı da görülebilmektedir. Sözcüğün Orhon yazıtlarındaki tanımlamalarında ‘grup, bölük’ karşılığı rahatlıkla anlaşılabilir. Sözcüğün bu kullanımı, Karahanlı Türkçesinde geçen *ögür uguş*, *uguş ögür* ve *uguş gürüh* ifadelerinin anlamıyla benzerlik göstermektedir. KT G4’teki tanımlamada ise *uguş* sözcüğü ‘soy sop, kök’ karşılığında kullanılmıştır. Bu kullanım, Eski Uygur Türkçesindeki *bag uguş töz*, *töz uguş*, *uguş töz* ve *uguş kezig* ifadelerinin karşılığıyla anlamla benzerdir. Sözcük, DLT’de ise ‘aşiret, yakın’ karşılığıyla geçmektedir:

[...] *ulayu iniygünüm oylanım birki **uguşum** bodunum* [...] “Evvla küçük kardeşlerim, çocuklarım, birleşik soyum, halkım.” KT G1. (Aydın, 2017, s. 47)

[...] *bir kişi yanılırsar **uguşu** bodunu böşükiğe tegi kıdmaz ermiş* [...] “Bir kişi yanıldığında soyu soppu, halkı (ve) akrabalarına varıncaya kadar sağ bırakmazmış.” KT G4. (Aydın, 2017, s. 49)

[...] *oza kelmiş süsin köl tegin ağıtıp tonra bir **uguş** alpıgu on erig tonıa tegin yoyunıta egirip ölürtümüz* [...] “Kurtulup gelen orduyu Köl Tegin püskürtüp Tongralardan bir grup kahraman (ile) on askeri Tonga Tegin’in cenaze töreninde çevirip öldürdük.” KT K7. (Aydın, 2017, s. 66)

[...] *yégirmi yaşına basmıl idok <k>ut **uguşum** bodun<um> erti arkış idmaz téyin süledim* [...] “Yirmi yaşında, Basmlı Idok Kut’u, ki o, birleşik boyum, halkımdı, kervan göndermiyor diyerek sefer ettim.” BK D25. (Aydın, 2017, s. 89)

[...] *öz yégen alp turan altı **uguş** bodunda üç yégirmi altı élim kanım a adrıldım* [...] “(Adım) Öz Yegen Alp Turan(dır). Altı boylu halktan, on üç yurdumdan(?), hanımdan ayrıldım.” E 5. Barık I/2. (Aydın, 2019, s. 55)

[...] *tınlıgların **uguşların** tözlerin adırthg bilirlir ukarlar* [...] “Canlıların soylarını, türlerini açık seçik bilirler, anlarlar.” AY, 40 (II. 3b.), 1-2. (Kaya, 1994, s. 84)

[...] *kök kalık **uguşuntakı** alku kamağ tınlıglar için* [...] “Gökyüzü topluluğundaki tüm canlılar için” KKNB, 262. (Wilkens, 2007, s. 68)

[...] *[ül]güsüz sansız yüz miñ tümen tınlıglar **uguşu*** [...] “Sayısız, sonsuz canlılar topluluğu” BTT XIII, Avalokiteşvara, 55. (Zieme, 1985, s. 124)

[...] *élke bod[un]ka kuvragka alku tınlıg **uguşına*** [...] “Ülkeye, halka, cemaate, tüm canlı topluluğuna” SUK, Em01, 3. (Ayazlı, 2016, s. 491)

[...] *koşnu konum **ogışka** kılğıl anar ağırlık* [...] “Yakınlarına iyilik et ve onları ağırla.” DLT, (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 56)

[...] *koğı kıkırp **oguş** tirdim yağıkaru kırış kurdum* [...] “Dağın aşığına doğru bağırdım ve bağıarak aşireti topladım. Sonra düşmana yayı kurdum.” DLT, (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 255-256)

[...] *kıldımız sizlerni ögürler **uguşlar*** [...] “Sizleri, topluluklar boylar (hâline) getirdik.” KT, 13. (Ata, 2004, s. 140)

[...] *päre päre kıldımız olarnı on ekki **uguşlar** gürühlar* [...] “Onları parça parça on iki boy, topluluk (hâline) getirdik.” TİEM 73 1v - 235v/2, (Kök, 2004, s. 122)

Eski Türkçenin her üç evresinden verilen örnek tanıklamalardan anlaşıldığı üzere *oguş / uguş* sözcüğü, kimi yerlerde ‘aitlik’ içeren birlikteliklere işaret ederken kimi yerlerde ise yalnızca ‘grup, topluluk’ anlamını karşılamaktadır. Buradan da sözcüğün her zaman ‘kan bağı’ nı temsil etmediği sonucu ortaya çıkmaktadır.

1.11. *urug*

Urug sözcüğü, Eski Türkçenin her üç evresinde de tanıklanmıştır. Sözcük ‘çekirdek, tohum, ekin’ karşılığındadır. *Urug* sözcüğü, mecazî bir anlam kazanarak ‘soy sop, boy, kabile’ anlamına da gelişmiştir. Kâşgarlı bu durumu “Akrabalar da tohuma benzetilir ve onlara **urug tarıg** denir.” biçiminde açıklar (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 30). *Urug* sözcüğü, eski Türk yazıtlarında yalnızca Yenisey yazıtlarında geçmektedir. Uygur yazıtlarında ise sözcüğün {+sIz} ekini almış biçimi tanıklanmıştır. Eski Türkçenin söz hazinesindeki tanıklamaları incelendiğinde *urug* sözcüğünün ifade ettiği topluluklarda ‘kan bağı’ bulunduğu anlaşılmaktadır:

[...] *zzl² urugin akbay? urugin art²ımga altım* [...] “(?) boyunu, Akbay(?) boyunu, arkama aldım.” E 41. Hemçik-Çırgakı/10. (Aydın, 2019, s. 134-135)

[...] *<...>-miz? ol urugsuz bilg[e] <...>* [...] “Boyu belli olmayan bilge?” KarB I/IV, 6. (Aydın, 2018, s. 69)

[...] *ogulu kızı urugu tarıgı bagrı böşüki üküş bolur* [...] “Oğlu kızı, soyu sopu, hısıım akrabası çok olur (çoğalır).” TT VI, Sekiz Yükmeç, 105. (Bang, 1934, s. 112)

[...] *aga ini urug kadaş oğlanlarım kızlarım birle* [...] “Ağabeyler(im), soy(um), akrabalar(ım), oğlanlarım, kızlarım ile birlikte” BTT XIII, 42. Metin, 24. (Zieme, 1985, s. 160)

[...] *urugıña tıdğ ada kıltaçı mün kadaglarıg* [...] “Soyuna engel olacak suçları” HT VII, 1530. (Röhrborn, 1991, s. 134)

[...] *biz inç kayanıg akam inim urug[um] [kad]aşım kim kime bolup [çamlamazun]* [...] “Biz İnç Kaya’nın ağabeyleri, soyu, akrabası hiç kimse itiraz etmesin.” SUK, Sa14, 15-16. (Ayazlı, 2016, s. 452)

[...] *men beg temürniğ akam inim urugum tugmuşım onlukum yüzlüküm kim kime bolup çam çarım kılmazunlar* [...] “Ben Beg Temür; ağabeyim, soyum, akrabalarım itiraz etmesin.” 4. 7. SUK, Sa16, 12. (Ayazlı, 2016, s. 453)

[...] *köki edğü bolsun uruğ hem tariğ uvutluğ sakınuğ tilegil ariğ* [...] “Alacak kişinin soyu sopu iyi olsun. Kendisinin de edep ve takva sahibi, temiz olmasına dikkat et.” KB, 4476. (Arat, 1979, s. 449)

Yukarıda belirtilen sözcüklerden başka Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde ‘topluluk, cemaat, halk’ kavramını karşılamak için göç edilen bölgelerde komşu olunan dillerin ve yeni dinlerin etkisiyle kullanıma alınmış yabancı kökenli kimi sözcükler vardır. Bu sözcükler Eski Uygur Türkçesinde *avırta, bursañ / bursoñ, sajan ve sañ / sañga*; Karahanlı Türkçesinde ise ‘*âm, gürüh, halâyık, halk, hayl, kavm, nās ve ra’ıyyet* olarak sıralanabilir. Ayrıca IB 36’nın ilgili bölümü Yıldırım tarafından: [...] *uçruğlug kotuğ yok* [...] “Bir bayrağı olan halkın yok.” biçiminde okunup anlamlandırılır ve burada geçen *kotu* sözcüğü ‘halk, bir grup insan’ olarak karşılanır (2017, s. 41). Ancak Kormuşın *vd.* ile Tekin ilgili bölümü [...] *uçruğlug kotuğ yok* [...] “Uçan bayraklarla kutlamaya değer / kutlanacak iyi bir talihin

yok.” biçiminde okuyup anlamlandırır ve Yıldırım’ın *kotu* olarak gösterdiği sözcüğü *kut* biçiminde görür (Kormuşin *vd.*, 2016, s. 422; T. Tekin, 2019, s. 23, 31).

Yapılan açıklamalar ve verilen örnek tanımlamalardan hareketle *kara* ve *él* sözcüğü dışında, yukarıda sıralanan ‘halk, millet’ kavramıyla ilgili olduğu değerlendirilen sözcüklerin, *bodun* sözcüğünün karşıladığı anlamın kapsayıcılığında olmadığı anlaşılmaktadır. Yani *kara* ve *él* sözcüğü hariç tutulursa ilgili bu sözcüklerin hiçbiri ‘halk’ kavramının tümünü betimleyecek bir niteliğe sahip değildir. Bir diğer ifadeyle yukarıda verilen *kara* ve *él* sözcüğü dışında hiçbir sözcük, *bodun* sözcüğünün yerine kullanılabilir durumda değildir.

Ayrıca Eski Türkçenin söz denizinde, eş dost / akraba / arkadaş anlamlarını içeren *adaş*, *bagır*, *böşük*, *erdeş*, *éş*, *gadaş* / *kadaş* / *kağadaş*, *mak*, *ka*, *kin*, *koldaş*, *tegi*, *togmuş*, *tuş*, *tünür*, *umuk*, *uya*, *yak*, *yaguk* / *yavuk* ve *yüzlük* sözcükleri geçmektedir. İlgili sözcükler, burada kayıt altına alınmakla birlikte, bu sözcüklerin ‘halk, millet’ kavramının çok sınırlı birlikteliklerine işaret etmesi dolayısıyla konunun dışında tutulması gerektiği vurgulanmalıdır. İlk bölümde verilen sözcükler ise *bodun* sözcüğünün anlamsal çerçevesini göstermenin yanı sıra eş dost / akraba / arkadaş karşılığındaki sözcüklerden daha geniş toplulukları işaretlediği için üzerinde daha ayrıntılı durulması gereken sözcükler olarak ortaya çıkmaktadır.

2. *budun* / *bodun* / *bodan* sözcüğünü açıklamakta önemli rol üstlenen sözcükler

2.1. *bod* sözcüğü

Clauson, sözcük üzerine ‘originally stature, the size of a man but earliest period it also means clan (aslında boy; bir insanın boyu ama eski zamanlarda ayrıca klan anlamında)’ açıklamasında bulunur (ED 296b). Zieme, sözcüğü ‘körper (gövde)’ biçiminde gösterir (1985, s. 207; 2005, s. 198). Sözcüğü Orkun, ‘boy, ittihad, birleşme, birlik’ biçiminde anlamlandırır (2011, s. 781). Ünlü, sözcük için ‘yavru deve, boy, vücut, kamet, toy kuşu, misk ile ramekten yapılan şey, boy, kabile’ anlamlarını belirler (2012, s. 138-139). Tekin, Şirin ve Ergin sözcüğe ‘boy, kabile’ karşılığını verir (Tekin, 1998, s. 100; Şirin, 2009, s. 285; Ergin, 2013, s. 90). Caferoğlu, sözcüğü ‘boy, halk, cemaat, vücut, boy, gövde’ biçiminde karşılar (2015, s. 45). Ayazlı, sözcüğü ‘vücut, boy’ biçiminde anlamlandırır (2016, s. 86). Sözcüğü Aydın ise ‘boy, halk’ biçiminde görür (2017, s. 147).

Bod sözcüğünün Eski Türkçenin söz varlığındaki örnek tanımlamaları aşağıda verilmiştir:

[...] *türk sir bodun yérinte bod kalmadı* [...] “Türk Sir halkının topraklarında boy kalmadı.” T1 B4. (Aydın, 2017, s. 104)

[...] *türük sir bodun yérinte bod yeme bodun yeme kişi yeme idi yok erteçi erti* [...] “Türk Sir halkı topraklarında boy da halk da insan da asla olmayacaktı.” T2 K2. (Aydın, 2017, s. 119)

Bod sözcüğünün eski Türk yazıtlarındaki tanımlamalarında doğrudan ‘boy, kabile’ anlamını karşıladığı açıktır. T1 B4’teki cümleden, sözcüğün *bodun* sözcüğünün ifade ettiği ‘halk, millet’ topluluğundan daha sınırlı bir ‘birlikteliğe’ işaret ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü buradan anlaşılan ‘Sir halkı’nın topraklarında ‘şimdilerde herhangi bir boyun kalmamış’ olduğu vurgusudur. T2 K2’deki tanımlama ise *bodun bod* ve *kişi* ifadelerinin kavramsal farklılıklarını ortaya koyan açık örneklerdendir. Tonyukuk burada ‘Sir yurdunda halk da boy da hatta insan dahi kalmadığı’ni ifade etmektedir.

[...] **bod** *sın körkin teğünür* [...] “Vücut (boy pos) güzelliğine hürmet eder.” AY, 366 (V. 11b.), 13. (Kaya, 1994, s. 217)

[...] *asurêlarnıñ bodı ay teğriniñ körki* [...] “Şeytanların boyu, ay tanrısının güzelliği” EUN, 73. (Ayazlı, 2016, s. 434)

[...] *étiglig nomlarnıñ bodın belğüsin ünin çoğısın körserler* [...] “Düzenlenmiş kanunların görünen belirmiş seslerini inceleseler.” AY, 386 (V. 21b.), 8-9. (Kaya, 1994, s. 226)

[...] **bod** *belğülüğ nomlar birle* [...] “Görünen belirli kanunlar ile” KON, 194-195. (Yığıtoğlu, 2011, s. 43)

[...] *tadu artadı kör küçi eksüdi kağıl teg köni bod egildi қоdı* [...] “Unsurlar bozuldu, gücü eksildi, doğru düzgün, dik vücudu yaş söğüt dalı gibi eğildi.” KB, 1055. (Arat, 1979, s. 123)

[...] *halal yéğli kını körünmez bodı* [...] “Helal yiyen nerede, görünmez vücudu (dahi).” AH, 418. (Arat, 2006, s. 74)

[...] **bodı tapı er** [...] “Boyu orta (olan) adam” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 441)

Sözcüğün Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde yukarıdaki tanıklamardan da anlaşılacağı üzere eski Türk yazıtlarından sonraki dönem ve evrelerde karşıladığı ‘boy pos, vücut, beden’ anlamını karşılamaya bağladığı görülmektedir. Kâşgarlı da DLT’de sözcük için ‘insanın uzunluğu ve boyu’ açıklamasını yapar (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 397). Sözcük Eski Uygur Türkçesinde *belğü / belğülüğ* gibi sözcüklerle birlikte ‘boy, vücut’ anlamından mecazla ‘görünüş, belirli’ anlamını da içermektedir.

Bod sözcüğü, çağdaş Türk lehçelerinde genellikle ‘boy, vücut, gövde’ anlamıyla kullanılmakta ‘boy, kabile’ karşılığıyla geçmemektedir. Sözcüğün karşıladığı bu iki anlam arasında bir semantik ilişki kurmak mümkün görünmemektedir. ‘Boy, kabile’ karşılığındaki *bod* sözcüğü yerine Azerbaycan Türkçesinde boy, ğabile; Başkurt Türkçesinde ırıv, tokom; Kazak Türkçesinde taypa; Kırgız Türkçesinde urü; Özbek ve Uygur Türkçesinde kabile; Tatar Türkçesinde ıru(ğ), tokım; Türkmen Türkçesinde ise tãypa sözcüğü kullanılmaktadır (Ercilasun vd., 1991, s. 78-79).

Sözcük ayrıca Kıpçak lehçelerinde ‘kişi, zat, kendi’ karşılığına da gelişmiştir. *Bod* sözcüğünün /d/ sesinin d > z > y ses gelişimini izleyerek bod, boz ve nihayet boy biçimini aldığı da belirtmek gerekir. Nitekim sözcük, Sarı Uygurca’da boz, Tuvaca’da ise bot biçimindedir. Sözcük Kırım Tatar Türkçesinde ise buy biçimini almıştır (Arıkoğlu ve Kuular, 2021, s. 11; Toparlı vd., 2007, s. 35; Ayazlı, 2016, s. 86; Kızıldağ, 2021, s. 79-80).

2.2. *bukun / bokun / bokan* sözcüğü

Eski Türkçenin söz denizinde, Eski Türk Yazıt ve El Yazmaları ile Eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçen *bukun / bokun / bokan* sözcüğünün etimolojisi açık değildir. Ancak Eski Uygur Türkçesinde, sözcüğün açıklığa kavuşturulabilmesi adına önemli bir veri sunan *bok bagır* ifadesi geçmektedir:

[...] *buyanlığ kişi burkanlar birle tüz erür buyansız kişi bok bagır birle tüz erür* [...] “Sevaplı kişiler burkanlarla eşittir. Sevapsız kişiler (ise ancak) eşle dostla / akrabalarla eşittir.” TT VII, 42, T II Y 19, 2. (Arat ve Eberhard, 1936, s. 53)

Bağlamdan anlaşılacağı üzere burada *bok bagır* ifadesi 'eş dost / akraba / can ciğer' karşılığındadır. İfadenin böylesi bir anlamla karşılanmasının dayanağı, *bagır* sözcüğünün 'eş dost / akraba' anlamıdır. Buradan hareketle Eski Türkçenin söz varlığında 'eş, dost / akraba' karşılığında kullanılan bir *bok* sözcüğü tanıklanmış olmaktadır. *Bukun / bokun / bokan* sözcüğüne burada geçen *bok* sözünün kaynaklık etmiş olabileceği düşünülebilir. Buradaki *bok* sözcüğü ile *bukun / bokun / bokan* sözcüğünün anlamsal bağlantısı açıktır. *Bodun* maddesinde üzerinde daha ayrıntılı durulacak olan {+An} eki düşünüldüğünde *bok + An* çözümlemesi güçlenmektedir. Bu durum, sözcüğün nasıl okunması gerektiği üzerine de önemli kanıtlar sunmaktadır. Sözcük, *bodun* sözcüğüyle birlikte 'halk' anlamını karşılamaktadır:

[...] *bodunum bokunum (bukanım?) a bökmedim yıta esizim e* [...] "Halkıma doymadım, eyvah! Ne yazık!" E 147. Yeerbek I/5. (Aydın, 2019, s. 232)

[...] *bo]dum bokum tir[...] ka]nhk erig éliü udu yetip* [...] "Halkı ... hakanın askerlerini taşıyıp takiben ulaştırmış." O. 1: A (B?), 1-2. (Yıldırım, 2017, s. 302)

[...] *kamağ saki tözliğ budun bokun öze erklig türklüğü sudotan atlığ hormuzta teñrike* [...] "Bütün Sākya soyundan olan halk üzerine hükmeden Suddhodana adlı Ezrua tanrıya" 13. 13 = 27, arka 48. (Tekin, 2019, s. 61)

[...] *[bu] uluş balık budunı bokunı adasız tudasız ulug ögrünçün meñin erürler* [...] "Bu sebepten şehir halkı emniyetle ve büyük bir neşe içinde olurlar." 38. son = 53 128 287, 47-48. (Tekin, 2019, s. 90)

[...] *meniñ balıkımdaki bodunug bokunug negülüğ ölüür sizler* [...] "Benim şehrimdeki halkı nasıl öldürürsünüz." DKPAM, 3509. (Elmalı, 2016, s. 184)

[...] *taş iç élteki bodunug bokunug <...>* [...] "Yurttaki iç (ve) dış halkı" BTT XXVI, 14, (Kasai, 2008, s. 249)

[...] *kamağ bodun bokun eliglerin suna adakların büditi kamtu tepdiler* [...] Bütün halk ellerini (ve) ayaklarını zarif bir biçimde oynattılar." HT VII, 278. (Röhrborn, 1991, s. 37)

[...] *altun urugların b[fukun]ın bodunun karasın süsin çerigin* [...] [...] "Altın soyların, halkın, askerinin, ordusun" BTT XIII, 46. Metin, 12. (Zieme, 1985, s. 166)

3. bodun sözcüğü

Eski Türkçenin konuşurlarının yaşadığı dönemde Türkler, boylar hâlinde yaşıyordu. Bu boylar, boy beyleri tarafından yönetiliyordu. Orta Asya bozkırının zorlu koşulları altında yönetimlerini devam ettirebilmek adına kimi boylar güçlerini birleştirerek boy birlikleri oluşturuyordu. Eski Türkçenin söz varlığında tanıklanan *boz ok, tokuz bayırku, tokuz oguz, tokuz tatar, sekiz oguz, üç karlok, üç kurkan, altı bag bodun, altı uguş bodun ve tokuz at bodun* gibi ifadeler bu tip boy birliklerine işaret etmektedir. Kimi zamanlarda ise tüm Türk boyları ve boy birlikleri, karizmatik bir liderin öncülüğünde tek çatı altında birleşerek devlet kurmaktaydı. Kurulan bu tip devletlerde, siyasal birlikteliği oluşturan *bodlar* ve *bod begleri kaganın* otoritesi altına girmektedir. *Kaganın* da içinden çıktığı bir *bod* bulunmakla birlikte devlet kurulduktan sonra *kagan* artık *bodların* tümünün yöneticisi konumuna yükseliyordu. Bilge Kagan'ın KT K4'te geçen *tokuz oguz bodun kentü bodunum erti* ifadeleri bu durumu açıklayan önemli örneklerdendir. Tam da bu noktada, *kagan* tarafından yönetilen *bodların* bir araya gelmesiyle oluşan

Türk toplumunun tamamı, *budun / bodun / bodan* adını almaktaydı. Buradan hareketle 'tek çatı altında bir araya gelen; halk, millet' kavramı bu sözcikle karşılanmıştır. Bu itibarla *bod*ların bir araya gelmesiyle oluşan *budun / bodun / bodan* kavramının dilsel açıdan *bod* adından geldiği anlaşılmaktadır. Bu akıl yürütmeden sonra odaklanılması gereken, *bod* adını *budun / bodun / bodan* kavramına bağlayan ekin ne olduğu ve bu ekin sözcüğün nasıl okunması gerektiğine etkisidir.

Eski Türkçenin söz yapımında yalnızca Tekin'in önerisinde soru işaretiyle karşıladığı ve yalnızca *bodun* sözcüğünde görüldüğünü belirttiği {+un} eki değil aynı zamanda addan ad türeten {+(X)n} eki de yok denecek niceliktedir. Bu noktada, Eski Türkçede adlara gelerek o adların ifade ettiği kavramların sayısal açıdan miktarını ve niteliğini değiştirerek yeni adlar türeten {+An} eki dikkate değer görünmektedir.

Clauson, obsolete plural suffix olarak gördüğü ek için *eren, oylan, bodun* örneklerini verir ve *özen* adının ise bu noktada şüpheli olduğunu belirtir (ED xlii).³ Gabain, 'sadakat (vertrautheit) ifadesi ve kuvvetlendirme (nadiren yahut eski çokluk bildirir)' açıklamasıyla verdiği ek için *eren, oylan* ve *örten* örneklerini sıralar (1988, s. 44). Erdal, ilgili ekin örnekleri arasına *özen* 'iç kısımlar' ve *toran* 'ağ sistemi' sözcüklerini de ekler. Erdal ayrıca *bodun* sözcüğündeki ikinci vokal için 'the second vowel of *bodun* can only be explained under the assumption that the original form of *bod* was **bodX*; in word final position, /X/ regularly falls off. This assumption is supported by *boda*, the Mo. form of the word; TMEN 812' açıklamasında bulunur.⁴ Erdal sözcüğü, Moğolca *boda* ile karşılaştırarak Türkçe ve Moğolca arasındaki /u/ - /a/ ses denkliliklerini gündeme getirir (1991, s. 91-92; 2004, s. 99). Dikkatini çekmiş olacak ki *bodun* sözcüğünün ikinci sesinin /u/ biçiminde okunması konusunda Erdal da böylesi bir öneriyi sunmuştur. Başka bir ifadeyle *bodun* biçimindeki okuma, Erdal'a açıklama ihtiyacı duyulan bir konu olarak görünmüştür. Hamilton, çokluk veya topluluk bildiren ek olarak tanımladığı ekin, *bodun* (PWDWN) sözcüğünde görüldüğünü belirler (1998, s. 177). Tekin ise çokluk yapan çekim eki olarak değerlendirdiği ekin örnekleri olarak *eren* ve *oylan* sözcüklerini verir (2003, s. 102). Kâşgarlı, *er* maddesinde '*eren* biçiminde çokluk yapılır, kural dışıdır çünkü çokluk eki {+lAr}'dır' ve *ogul* maddesinde 'bu sözcük kuralı olarak *oylan* biçiminde çokluk yapılır, aslında *ogullar* biçiminde çokluk yapılması gerekirdi' ifadelerine yer verir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 16, 35). Kâşgarlı'nın bu açıklamalarından, Karahanlı Türkçesi döneminde {+An} ekinin kullanımda olmadığı hatta unutulmuş kural dışı olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu da Karahanlı Türkçesi metinleri üzerinden *bodun* sözcüğünün runik / runiform yazılı yazıt ve el yazmalarındaki durumu üzerine yorumda bulunulmasının doğru olmayacağını göstermektedir.

Eski Türk yazıtlarında, eski Türk yazısıyla (Orhon, runik / runiform) *eren* ve *oylan* sözcüklerinde görülen ekteki /A/ vokali yazılmamıştır: *eren* ᠡᠷᠡᠨ; *oylan* ᠣᠶᠢᠨ. Orhon yazılı yazıt ve el yazmalarında *bodun* sözcüğünün yazımı konusunda ise iki farklı uygulama söz konusudur. Sözcük, 8. yüzyıldan kalma Orhon ve Uygur yazıtlarının tümünde ᠪᠣᠳᠤᠨ biçiminde yazılmıştır. Birkaç Yenisey bölgesi yazıtı ile el yazmasında ise ᠪᠣᠳᠤᠨᠢᠨ biçiminde bir yazım vardır:

IB 53 - O1. A1. → ᠪᠣᠳᠤᠨᠢᠨ

E 19/2 → ᠪᠣᠳᠤᠨᠢᠨ

E 27/7 → ᠪᠣᠳᠤᠨᠢᠨ

³ Clauson'un *bag, bod* ve *bodun* ilişkisi üzerine görüşleri için bk. ED 310b.

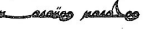
⁴ TMEN 812 için bk. Doerfer, 1975, s. 436.

E 29/3-4 → 𐰇𐰆𐰇𐰆 → 𐰇𐰆𐰇𐰆

E 32/3-6 → 𐰇𐰆𐰇𐰆 → 𐰇𐰆𐰇𐰆

E 45/4-9 → 𐰇𐰆𐰇𐰆

E 49/1-4 → 𐰇𐰆𐰇𐰆

Uygur harfleriyle → (bodunug bokunug, DKPAM, 3509)

Arap harfleriyle → بۇدون

Orhon yazılı eski Türk yazıt ve el yazmalarında geçen *arslan*, *atan-*, *başlan-*, *kagan*, *tarkan*, *togan*, *turan*, *urlan-* ve *ylan* gibi sözcüklerdeki /An/ hecesinde yer alan /A/ sesi yazılmayıp *altun*, *katun*, *kulun*, *sıgun*, *suçulun-*, *todun* ve *udun* gibi sözcüklerdeki /Un/ hecesinde bulunan /U/ sesi gösterilmiştir. Bu itibarla anlaşıldığı üzere 8. yüzyıldan kalan yazıtlarda sözcük *bodan* biçimindedir. /An/ ekini almış *eren* ve *oglan* sözcüklerinde olduğu gibi *bodan* sözcüğündeki ek /An/ olduğundan yazılmamıştır. Geç dönemde yazıldığı bilinen Orhon yazılı el yazmalarından olan IB ve O 1'de ise sözcük artık *bodun* biçimini aldığından /Un/ hecesinin yazılması geleneğinden ötürü 𐰇𐰆𐰇𐰆 biçiminde yazılmıştır. Bu noktada, Orhon yazılı el yazmalarında *eren* ve *oglan* sözcüklerindeki /An/ hecesinde yer alan /A/ sesinin yazılmamaya devam edilmesi de ayrıca önemli bir göstergedir. *Bodun* sözcüğündeki bu durum, *bokun* / *bokan* sözcüğünde de görülmektedir. *Bokun* / *bokan* sözcüğü, Yenisey yazıtlarında vokalsiz; O1. A1'de ise *bokUn* olarak yazılmıştır.

İlerleyen dönemlerde de Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesinde sözcük, *bodun* biçiminde yazılmaya devam etmiştir. Durum böyle olmasa eski Türk yazıtlarında geçen onlarca tanıklamada da sözcüğün sistemli biçimde 𐰇𐰆𐰇𐰆 değil 𐰇𐰆𐰇𐰆 biçiminde yazılması beklenirdi. Erdal, 2011 yılında kaleme aldığı bir çalışmada, dördümlü ses uyumundan söz eder ve *bodun* sözcüğünü de bu uyumun örnekleri arasında sıralar. Erdal her ne kadar yazıtlarda sözcüğün ikinci hecesinin yalnızca bir tek yerde dudaksız ünlüyle yazıldığını söylese de yukarıda da görüldüğü üzere sözcüğün ikinci hecesi beş yerde dudaksız vokalle yazılmıştır. Ona göre *bodun* sözcüğü *eren*, *oglan*, *özen* ve *toran* örneklerindeki ekle *bod* sözcüğüne bağlansa da Eski Uygur, Karahanlı ve Orta Türkçede hep dudaksız ünlüyle yazıldığından yazıtlarda da böyle okunmalıdır (2010). Eski Uygur, Karahanlı ve Orta Türkçeye bakılarak yazıtlardaki bu fonolojik durumun yordanmasının ne derece doğru olacağı bir yana kağanlık denetiminde dikilen büyük kağanlık yazıtlarında sözcüğün sistemli olarak 𐰇𐰆𐰇𐰆 biçiminde yazılması dikkatlerde tutulmalıdır. Ayrıca {+An} ekinin hiçbir örneğinde, ekin seslerinin herhangi bir değişime uğramadığı da görülmektedir. Bununla birlikte sözcüğün yazıtlarda *bodan* biçiminde olup daha sonra *bodun* biçimine gelişmesinin nedeninin dördümlü ses uyumu olduğu söylenebilir. Hazar, yazıtlardaki ses olaylarını incelediği yazısının 'geniş ünlünün dar-yuvarlak ünlü olarak değişmesi /a/ > /u/' başlığına *bodun* sözcüğünü örnek olarak göstererek Erdal'ın Moğolca *boda* önerisine işaret eder (2020, s. 401). Ancak *boguz* > boğaz, *törün* > tören gelişimleri bu öneri açısından düşündürücü örnekler olarak belirmektedir.

BodUn biçimindeki yazımlarda, sözcükte yer alan ilk ve son vokal üzerine hem runik yazıya hem Uygur hem de Arap harflerine bakılarak u/o seslerinin hangisini içerdiğinin ayırt edilemeyeceğini belirtmek gerekir. Uçar, Türk dilinin yazımı üzerindeki bu soruna, bir inceleme yazısıyla dikkat çekerek Brāhmī ve Tibet alfabeli verimleri de konuya dahil eder (2017).⁵ Bu durumda, *budun* / *bodun* ayrımının

⁵ Ayrıca bk. Röhrborn, 2011.

yapılamayacağı ortadadır. Ancak sözcüğün anlamsal açıdan *bod* adıyla olan ilişkisi göz önüne alınarak sözcük kökünün *bod* olarak kabül edilmesi daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Hâlihazırda sözcüğün herhangi bir vokal benzeşmesi örneği olarak görülmediğinin de altını çizmek yerinde olacaktır.

Yenisey yazıtlarında ise sözcüğün çoğu kez 𐰇𐰪𐰫𐰬 biçiminde Orhon yazıtlarıyla aynı yazıma sahip olup birkaç örnekte yazımın 𐰇𐰪𐰫𐰬𐰭 biçiminde IB ve O1'e benzemiş olması, ilgili Yenisey yazıtlarının geç döneme ait olabileceğini göstermektedir. Bu durum, Yenisey yazıtlarının tarihlendirilmesi açısından oldukça önemlidir. Bu yorumla birlikte Yenisey yazıtlarının tamamının aynı yıllarda ve tek bir boy tarafından dolayısıyla tek bir lehçenin dil verimi olarak dikilmemiş olduğu da göz önüne alınmalıdır. Yenisey yazıtlarında, sözcüğün farklı yazımları konusunda ikinci bir olasılıkta ise imlâ açısından bu yazıtların /A/dan /U/ya gelişimin görüldüğü bir geçiş niteliği gösterdiği söylenebilir. Sözcüğün E 29 ve 32'de olduğu gibi aynı yazıt içerisinde dahi iki farklı biçimde yazılması, bu açıdan ilgi çekicidir. Bu noktada, Yenisey yazıtlarında *kadaş* ve *gadaş* biçimlerinin ikisinin de görülmesi dikkate alınabilir. Bu tip farklı biçimler konusundaki diğer kimi örnekler Uygur yazıtlarındaki *bidgüçi*, *katı* / *katıg*, *öñdün* / *öñtün*, *toguzunç* / *tokuzunç*, *yarlıka-* / *yarlıka-*; el yazmalarındaki *kamuş* / *kamuş*, *bitgeçi* / *bitkeçi*, *kamağ* / *kamuğ*, *törtinç* / *törtünç* ve *yavız* / *yavuz* olarak gösterilebilir. Üçüncü bir olasılıkta ise bu yazıtların yazıcılarının halk olması nedeniyle farklı yazımların kişisel farklılıkları gösteren imlâ sapmalarına işaret ettiği düşünülebilir. E 19/2'deki tersten yazım veya E 49/1-4'teki 𐰇𐰪𐰫𐰬 yazımı bu olasılık için örnek gösterilebilir. Bu üç olasılıktan dil bilimine en uygun olanının ilk görüş olduğunu söylemek gerekir.

Bodan / *bodun* sözcüğü, Eski Türkçenin söz varlığında çok sık tanıklanmış sözcüklerdendir. Sözcükle ilgili kimi örnek kullanımlar aşağıda verilmiştir:

[...] *türük bodan éliñin törögin kim artatı udaçı erti* [...] "Türk halkı! Yurdunu (ve) yasalarını kim bozabilirdi?" BK D19. (Aydın, 2017, s. 87)

[...] *çik bodanka totok bértim işwaras tarkat anta ançoladım* [...] "Çik halkına askerî vali atadım. (Onlara) ışvara (ve) tarkan unvanlarını orada takdim ettim." ŞU D2. (Aydın, 2018, s. 55)

[...] *biñ er bodanım a esizim* [...] "Bin askerim, halkım ne yazık!" E 42/2. (Aydın, 2019, s. 142)

[...] *boz bulut yorıdı bodun üze yağdı kara bulut yorıdı kamağ üze yağdı* [...] "Boz bulut yürüdü, halkın üstüne yağmur bıraktı. Kara bulut yürüdü, her şeyin üstüne yağmur bıraktı." IB 53. (Yıldırım, 2017, s. 46)

[...] *bodun tiliñe korkup inçe yarlıgkadı* [...] "Halkın dilinden korkup böyle bir emir verdi." P. P. XI. I. (Hamilton, 1998, s. 32)

[...] *bodunnuñ ötügin m[onı monçulayu] ötüñgil* [...] "Halkın ricasını böylece arz et." DKPAM, 2430. (Elmalı, 2016, s. 147)

[...] *ol bodunnuñ neçe edi tavarı bar erser* [...] "O halkın ne kadar malı mülkü varsa" BTT XXIII, B53. (Zieme, 2005, s. 55)

[...] *ög kañ teg bodunka umuğ bolurın körser* [...] "Ana baba gibi halka umut olduğunu görse" BTT XXVI, 145/12. (Kasai, 2008, s. 263)

[...] *Ertiş suwın keçsedi **boğun** ann ırküşür* [...] "Düşman Ertiş suyunu neredeyse geçecekti. Bu yüzden halk arasına sarsıntı düştü." DLT, (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 79)

[...] ***buğundın** kötürdi kamuğ küç basınç* [...] "Halktan bütün dertleri, sıkıntıları kaldırdı." KB, 1771. (Arat, 1979, s. 194)

[...] *harab boldı mescid **buğun** bi-nemaz* [...] "Mescit harap; halk ise beynamaz oldu." AH, 400. (Arat, 2006, s. 72)

[...] *velikin körür men silerni bir **boğun** biligsizlig kıılır siler* [...] "Fakat ben sizi cahillik eden bir halk olarak görüyorum." KT, 370r/5. (Ünlü, 2004, s. 192)

Sonuç

1. Eski Türkçenin söz denizinde *bag / baqlıq, él, imrem, kara, kuvrag, ok, ögür / ügür, térin, toy, uguş / oguş* ve *urug* sözcükleri, *bodan / bodun* sözcüğünün anlam dünyasını açıklamakta kullanılabilir ve 'halk' kavramıyla ilgili bulunan Türkçe sözcükler olarak saptanmıştır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda, bu sözcüklerden *kara* ve *él* dışında hiçbirinin *bodan / bodun* sözcüğünün karşılağığı anlamın kapsayıcılığında olmadığı anlaşılmıştır. Yani *kara* ve *él* sözcüğü hariç tutulursa ilgili bu sözcüklerin hiçbiri 'halk' kavramının tümünü betimleyecek bir niteliğe sahip değildir. Ayrıca Eski Türkçenin söz varlığında, bu sözcüklerden başka 'halk, millet' kavramıyla ilgili olarak kimi alıntı sözcükler de kullanıma alınmıştır. Bu sözcükler Eski Uygur Türkçesinde *avırta, bursañ / bursoñ, sajan* ve *sañ / sañga*; Karahanlı Türkçesinde ise *âm, gürüh, halâyık, halk, hayl, kavm, nâs* ve *ra'iyet* olarak sıralanabilir.

2. *Bodun* sözcüğünün *bod* sözüyle anlamsal açıdan bağlantılı olduğu ve buradan hareketle de *bodun* sözcüğüne *bod* adının kaynaklık ettiği tespit edilmiştir. *Bodun* sözcüğünün anlamsal örüntüleri tanıklığında sözcüğün yapısındaki ekin ise {+An} olduğu saptanmıştır.

3. Gerek sözcüğün yapısındaki ekin {+An} olması gerekse de Orhon yazılı yazıtlar ile el yazmalarında /An/ ve /Un/ hecelerinin yazımı dikkate alınarak sözcüğün 8. yüzyıldan kalan yazıtlar ve daha önceki evrelerde *bodan* biçiminde olduğu, Orhon yazısının kullanımı açısından geç dönemde yazıldığı bilinen el yazmaları ile Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesinde *bodun* biçimine geliştiği değerlendirilmiştir. Böylesi bir gelişimin nedeni olarak dörtlü ses uyumu gösterilebilir.

4. Yenisey yazıtlarında ise sözcüğün çoğu kez 𐰽𐰺𐰽𐰾 biçiminde Orhon yazıtlarıyla aynı yazıma sahip olup birkaç örnekte yazımın 𐰽𐰺𐰽𐰾𐰾 biçiminde IB ve O1'e benzemiş olması, ilgili Yenisey yazıtlarının geç döneme ait olabileceğini göstermektedir. Bu durum, Yenisey yazıtlarının tarihlendirilmesi açısından oldukça önemlidir. Bu yorumla birlikte Yenisey yazıtlarının tamamının aynı yıllarda ve tek bir boy tarafından dolayısıyla tek bir lehçenin dil verimi olarak dikilmemiş olduğu da yeniden ortaya çıkmaktadır. Yenisey yazıtlarında *bodun* sözcüğünün farklı yazımları konusunda ikinci bir olasılıkta ise imlâ açısından bu yazıtların /A/dan /U/ya gelişimin görüldüğü bir geçiş niteliği gösterdiği söylenebilir. Sözcüğün E 29 ve 32'de olduğu gibi aynı yazıt içerisinde dahi iki farklı biçimde yazılması, bu açıdan ilgi çekicidir. Üçüncü bir olasılıkta ise bu yazıtların yazıcılarının halk olması nedeniyle farklı yazımların kişisel farklılıkları gösteren imlâ sapmalarına işaret ettiği düşünülebilir. E 19/2'deki tersten yazım veya E 49/1-4'teki 𐰽𐰺𐰽𐰾 yazımını bu olasılık için örnek gösterilebilir. Bu üç olasılıktan dil bilimine en uygun olanının ilk görüş olduğunu söylemek gerekir.

Kısaltmalar

AH → Atebetü'l Hakayık. ATT → Abhidharmakoşabhāşya-tikā Tattvārtha. AY → Altun Yaruk. BTT → Berliner Turfantexte. BK → Bilge Kağan Yazıtı. Dışas → Dışastvustık. DKPAM → Dařakarmapathāvadānamālā. DLT → Dīvānu Lugāti't-Türk. ED → An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. ETŞ → Eski Türk Şiiri. HT → Xuanzang Biyografisi. IB → Irk Bitig. KarB I → I. Karabalgasun Yazıtı. KB → Kutadgu Bilig. KKNB → Kşanti Kılğuluk Nom Bitig. KON → Köñül Tözin Ukıtdaçı Nom ve Salt - Bilinç Öğretisi. KT → Köl Tegin Yazıtı. KT → Kur'an Tercümesi. O → Ongi Yazıtı. P. P. → Prens Kalyanamkara ve Papamkara. T1 → Tonyukuk 1 Yazıtı. T2 → Tonyukuk 2 Yazıtı. TMEN → Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen. TT → Türkische Turfantexte.

Kaynakça

- Alimov, R. (2014). *Tanrı Dağı yazıtları Eski Türk runik yazıtları üzerine bir inceleme*. Konya: Kömen.
- Arat, R. R. ve Eberhard, W. (1936). *Türkische Turfantexte VII*. Berlin: Akademie der Wissenschaften.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig I metin*. Ankara: TDK.
- Arat, R. R. (1991). *Eski Türk şiiri*. Ankara: TTK.
- Arat, R. R. (2006). *Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki, Atebetü'l-Hakayık*. Ankara: TDK.
- Arıkoğlu, E. ve Kuular, K. (2003). *Tuva Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Ata, A. (2004). *Türkçe ilk Kur'an tercümesi Rylands nüshası, Karahanlı Türkçesi giriş - metin - notlar - dizin*. Ankara: TDK.
- Ayazlı, Ö. (2016). *Eski Uygurca din dışı metinlerin karşılaştırmalı söz varlığı*. Ankara: TDK.
- Aydın, E. (2017). *Orhon yazıtları Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Aydın, E. (2018). *Uygur yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Aydın, E. (2019). *Sibirya'da Türk izleri. Yenisey yazıtları*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Bang Kaup, W. ve Gabain, A. von. (1929). *Türkische Turfantexte II, Manichaica*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften, In Kommission bei W. de Gruyter.
- Bang Kaup, W. (1934). *Türkische Turfantexte VI, Das buddhistische Sūtra Säkiz Yükmäk*. Berlin: Verlag Der Akademie Der Wissenschaften in Kommission Bei Walter De Gruyter.
- Barutçu Özönder, S. (1998). *Üç İtigsizler giriş - metin - tercüme - notlar - indeks xxx levha*. Ankara: TDK.
- Caferoğlu, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Oxford University.
- Doerfer, G. (1975). *Türkische elemente im Neupersischen (schluss) und register zur gesamtarbeit, Band IV*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Elmalı, M. (2016). *Dařakarmapathāvadānamālā giriş - metin - çeviri - notlar - dizin - tpkıbaskı*. Ankara: TDK.
- Ercilasun, A. B. vd. (1991). *Karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğü I-II*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2015). *Kâşgarlı Mahmud Dīvānu Lugāti't-Türk giriş - metin - çeviri - notlar - dizin*. Ankara: TDK.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation: A functional approach to the lexicon, I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

- Erdal, M. (2004). *A grammar of old Turkic*. Leiden - Boston: Brill.
- Erdal, M. (2011). Yazıtlar Türkçesinde dörtlü ses uyumu. İstanbul: Ötüken'den İstanbul'a Türkçenin 1290. Yılı (720-2010). 147-153.
- Ergin, M. (2013). *Orhun abideleri*. İstanbul: Boğaziçi.
- Gabain, A. Von. (1988). *Eski Türkçenin grameri* (çev. Mehmet Akalın). Ankara: TDK.
- Hamilton, J. R. (1998). *İyi ve kötü düşünceli prens öyküsü* (çev. Vedat Köken), Ankara: TDK.
- Hazai, G. ve Zieme, P. (1970). *Fragmente der Uigurischen version des 'Jin'gangjing mit den Gâthâs des Meister Fu'*, (*Berliner Turfantexte I*). Berlin: Akademie Verlag.
- Hazar, M. (2020). Runik harfli eski Türk yazıtlarındaki ses olayları. *JOTS*, 4/2, 376-436.
<http://www.altay.uni-frankfurt.de>
<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/budun>
- Kaljanova, E. (2005). *Uygurca Dışastvustık giriş - metin - çeviri - dizin ve tıpkıbasım*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı.
- Kasai, Y. (2008). *Die Uigurischen buddhistischen kolophone (Berliner Turfantexte XXVI)*. Turnhout: Brepols.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk, giriş, metin ve dizin*. Ankara: TDK.
- Kızıldağ, S. H. (2021). *Eski Türk yazıtları söz varlığının çağdaş kuzeybatı (Kıpçak) Türk lehçeleri söz varlığı ile karşılaştırılması*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Kormuşin, İ. vd. (2016). *Yenisey-Altay-Kırgızistan yazıtları ve kâğıda yazılı runik metinler*. Ankara: BilgeSu.
- Kök, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi satır-arası Kur'an tercümesi (tiem 235v/3 - 45or7) giriş - inceleme - metin - dizin*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Nadelyayev, V. M. vd. (1969). *Drevnetjurskiy slovar'*. Leningrad: Leningradskoje Otdelenije İzdatel'stva, Nauka.
- Nalbant, B. Ö. (2010). "Oğuz" sözcüğünün kökeni üzerine yeni düşünceler. *Türkbilig*, 20, 47-59.
- Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk yazıtları*. Ankara: TDK.
- Ölmez, M. ve Röhrborn, K. M. (2001). *Veröffentlichungen der societates Uralo Altaica band 34, Xuanzang leben und werk teil 7, die alttürkische Xuanzang-biographie III*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Ölmez, M. (2018). *Uygur Hakanlığı yazıtları*. Ankara: BilgeSu.
- Röhrborn, K. M. (1991). *Veröffentlichungen der societates Uralo Altaica band 34, Xuanzang leben und werk teil 3, die alttürkische Xuanzang-biographie VII*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Röhrborn, K. M. (2011). Eski Uygur alfabesindeki "fonolojik prensip" problemi üzerine. İstanbul: Orta Asya'dan Anadolu'ya Alfabeler. 21-28.
- Sertkaya, O. F. (1999). Eski Türklerin kağan seçimi üzerine Göktürk yazıtlarındaki iki ata sözü. *İlmi Araştırmalar*, 8, 233-241.
- Shōgaito, M. (1988). *Abhidharmakośabhāṣya-tikā Tattvārtha (text in transcription)*. Kobe: Kobe City University of Foreign Studies.
- Şen, S. (2002). *Eski Uygur Türkçesinde ikilemeler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

- Şirin User, H. (2009). *Köktürk Ötüken Uygur Kağanlığı yazıtları söz varlığı incelemesi*. Konya: Kömen.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi grameri*. İstanbul: TDAD.
- Tekin, T. (2019). *İrk Bitig eski Uygurca fal kitabı*, Ankara: TDK.
- Tekin, Ő. (2019). *Uygurca metinler II, Maytrisimit, burkancuların mehdisi Maitreya ile buluşma Uygurca iptidai bir dram*. Ankara: TDK.
- Tıbkova, L. vd. (2012). *Katalog drevnetyurkskih runičeskix pamyatnikov gornogo Altaya*. Gorno-Altaysk: Gorno-Altaysk Gosudarstvennyy Universitet.
- Toparlı, R. vd. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Uçar, E. (2017). Eski Uygurcada ilk hecedeki yuvarlak ünlülerin yazıçevrimi problemi üzerine. *JOTS*, 1/2, 91-103.
- Ünlü, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi satır-arası Kur'an tercümesi (tiem 73 1v 235v/2) giriş - inceleme - metin - dizin*. Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Dili Bilim Dalı.
- Ünlü, S. (2012). *Karahanlı Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim.
- Wilkens, J. (2007). *Edition des alttürkisch-buddhistischen Kşanti Kılğuluk Nom Bitig (Berliner Turfantexte XXV)*. Berlin: Akademie Der Wissenschaften.
- Yıldırım, F. (2017). *İrk Bitig ve Orhon yazılı metinlerin dili*. Ankara: TDK.
- Yiđitođlu, Ö. (2011). *Köñül Tözün Ukıttacı Nom ve salt-bilinç öğretisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Zieme, P. (1985). *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren, (Berliner Turfantexte XIII)*. Berlin: Akademie Verlag.
- Zieme, P. (2005). *Magische texte des Uigurischen Buddhismus, (Berliner Turfantexte XXIII)*. Turnhout: Brepols Publishers.
- Zimonyi, I. (2021). Türk devlet teşkilatı olarak erken orta çağda bodun ile el kavramı (Çev.: M. Akif Korkmaz). *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 24, 481-507.